

Jacek Janusz Mrozek
dr, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Przedmiot a podmiot wolności religijnej

Przedmiot wolności religijnej może być pojmowany od strony formalnej (wolność od przymusu) lub od strony materialnej (wolność, czyli uprawnienia). Wolność od przymusu w stosunku do osoby ludzkiej oznacza wolność od jakiegokolwiek nacisku czy to fizycznego, czy moralnego (np. wywołanego przez gniew, groźby, pozbawienie kogoś życziwości, izolację, sabotaż, naciski, spowodowanie strachu). Przedmiot materialny wolności religijnej dotyczy uprawnień jednostki, rodziny i Kościołów oraz innych związków wyznaniowych¹.

Wolność myśli, sumienia i religii ma dwa wymiary: wewnętrzny i zewnętrzny. W wymiarze wewnętrznym pojawia się w wolności posiadania swobodnie wybranego światopoglądu religijnego, wolności zmiany wyznawanej religii oraz wolności nie wyznawania żadnej religii. Chodzi zatem o wewnętrzną sferę przekonań każdej osoby i jej osobistych wyobrażeń dotyczących zasad życia oraz odnoszących się do istnienia nadprzyrodzonego wymiaru rzeczywistości. Ta niezależność człowieka w sferze duchowej we współczesnych państwach demokratycznych jest chroniona w sposób absolutny. Niedopuszczalnym jest wprowadzanie jakichkolwiek jej ograniczeń².

Zakres wolności religijnej przysługującej każdej osobie w wymiarze wewnętrznym obejmuje wolność zmiany religii, przy czym należy zaznaczyć, że o skorzystaniu z tego prawa przez osoby niepełnoletnie decydują rodzice będący dysponentem tego uprawnienia³. Wolność samookreślenia swojego światopoglądu niewątpliwie zawiera również prawo zrezygnowania z wyznawania jakiegokolwiek religii i

¹ H. Misztal, *Polskie prawo wyznaniowe*, Lublin 1997, s. 50.

² A. M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres wolności religijnej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2007 nr 10, s. 325.

³ *Tamże*, s. 328 i n.

przyjęcie światopoglądu ateistycznego⁴. Wolność ta to, mówiąc inaczej, uprawnienia do dokonywania swobodnych wyborów wolicjonalnych, to uprawnienie każdego człowieka, nieograniczone żadnymi nakazami lub zakazami, do samookreślenia siebie w sprawach światopoglądowych. Intencją tak rozumianej wolności sumienia i wyznania jest zatem zapewnienie jednostce nieskrępowanej możliwości przyjmowania i zmieniania postaw światopoglądowych i aksjologicznych, niezależnie od ich materialnych źródeł i inspiracji⁵.

Religia polega nie tylko na wewnętrznych aktach, przez które człowiek bezpośrednio ustosunkowuje się do Boga, ale także na aktach zewnętrznego wyznawania swojej wiary⁶. Ten zewnętrzny wymiar z punktu widzenia wolności religii jest bardzo istotny ze względu na to, że człowiek będąc istotą materialno-duchową wyraża się poprzez działania zewnętrzne, które potwierdzają także jego społeczny charakter⁷. Osoba ludzka żyje bowiem we wspólnocie i nawet w tej najbardziej osobistej dziedzinie swojej aktywności może w pełni rozwijać się jedynie przy współdziałaniu innych⁸.

Zakres wolności myśli, sumienia i religii w wymiarze zewnętrznym dotyczy wyznawania wiary i wykonywania praktyk religijnych. Pojęcie praktykowania w znaczeniu wąskim ograniczone jest do aktów ściśle przypisywanych dziedzinie kultu, takim jak modlitwa lub nabożeństwa. Natomiast znaczenie szerokie rozciąga się na każde postępowanie związane z motywacją religijną⁹.

Istotnym uzupełnieniem uprawnień jednostki do manifestowania poglądów w sprawach religijnych jest prawo tworzenia, wstępowania i należenia do organizacji o charakterze wyznaniowym oraz prowadzenia w ich ramach działalności¹⁰.

Do powyższego zakresu zaliczamy możliwość posiadania świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących (art. 53 ust.

⁴ M. Granat, *Granice wolności religijnej w społeczeństwie pluralistycznym*, [w:] *Kultura i prawo. Religia i wolność religijna w Unii Europejskiej*, red. J. Krukowski, O. Theisen, Lublin 2003, s. 173 i nn.

⁵ J. Szymanek, *Konstytucjonalizacja prawa do wolności myśli, sumienia, religii i przekonań*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” 2007 nr 10, s. 95.

⁶ H. Skorowski, *Wolność religijna a prawa człowieka*, „*Communio*” 1986 nr 4, s. 106.

⁷ M. Piechowiak, *Wolność religijna...*, art. cyt., s. 18.

⁸ K. Warchałowski, *Wolność uzewnętrzniania religii i przekonań religijnych w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „*Kwartalnik Prawa Publicznego*” 2002 nr 1/2, s. 191.

⁹ A.M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres...*, art. cyt., s. 337.

¹⁰ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1978, s. 5 i n.

2 Konstytucji)¹¹. Inną formą uzewnętrzniania religii i przekonań religijnych jest nauczanie. Celem nauczania jest pozyskiwanie nowych wyznawców, a w konsekwencji istnienie danej religii w otoczeniu społecznym i świadomości ludzkiej¹².

Wolność nauczania religii może być realizowana w dwóch płaszczyznach: wewnętrznej (ad intra) i zewnętrznej (ad extra). Pierwsza płaszczyzna odnosi się do członków tego samego Kościoła czy wspólnoty religijnej. Druga natomiast obejmuje propagowanie wiary skierowane do innowierców¹³. Z wolnością nauczania powiązana jest możliwość prowadzenia religii w szkołach. Konstytucja przyznaje ją Kościołom i innym związkom wyznaniowym o uregulowanej sytuacji prawnej (art. 53 ust. 4)¹⁴.

Wolność religijna posiada aspekt pozytywny i negatywny¹⁵. Pozytywna wolność religijna dotyczy wewnętrznej wolności wierzenia, posiadania przekonań religijnych lub światopoglądowych, a także zewnętrznej wolności manifestowania tych przekonań, rozpowszechniania ich i wreszcie wolności postępowania zgodnie z tymi przekonaniami w życiu prywatnym i publicznym¹⁶. Z kolei negatywna wolność religijna to wolność od przymusu i przeszkód w przyjmowaniu oraz wyznawaniu religii bądź światopoglądu. Wolność pozytywną określa się mianem „wolności do”, zaś wolność negatywną – „wolności od”¹⁷. Najogólniej rzecz biorąc, wolność religijna to możliwość wyboru wiary, wyznawania jej, kierowania się w życiu jej zasadami oraz przekazywania treści religijnych innym osobom.

W świetle powyższych uwag należy stwierdzić, że państwo zobowiązane jest zachować tolerancję światopoglądową, która ma dwa aspekty: indywidualny i zbiorowy. Aspekt indywidualny łączy się z wolnością wypowiedzi i oznacza zakaz oceniania przez państwo

¹¹ J. Krukowski, K. Warchałowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2000, s. 78 i n.

¹² L. Leszczyński, B. Liżewski, *Ochrona praw człowieka w Europie*, Lublin 2008, s. 84.

¹³ A.M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres...*, art. cyt., s. 335 i n.

¹⁴ A. Mezglewski, *Funkcje publiczne związków wyznaniowych*, [w:] *Prawo wyznaniowe*, red. A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, Warszawa 2006, s. 152 i nn.

¹⁵ Zob. M. Kosek, *Wolność religijna w wymiarze pozytywnym i negatywnym na przykładzie orzeczenia Niemieckiego Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z 16 maja 1995 roku*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2002 nr 5, s. 49-58.

¹⁶ Por. T. Płoski, *Gwarancje wolności sumienia i religii w Polsce*, „Studia Warmińskie” 2003 t. 40, s. 150.

¹⁷ Por. W. Janyga, *Współczesne dylematy negatywnej wolności religijnej w Europie w świetle Konstytucji RP i orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, [w:] *Prawo wobec wyzwań współczesności*, red. P. Wiliński, t.2, Poznań 2005, s. 289 i n.

głoszonych przez obywateli poglądów. Natomiast aspekt zbiorowy polega na zagwarantowaniu związkom wyznaniowym samostanowienia w sprawach religii¹⁸.

W nauce Kościoła katolickiego granice wolności religijnej mieszczą się w pojęciach dobra wspólnego (*bonum commune*) i praw innych osób (*iura aliorum*). Przez dobro wspólne rozumiana jest skuteczna obrona praw, moralności oraz zabezpieczenie pokoju publicznego a ponadto porządku moralnego¹⁹. Oznacza to, że dobro wspólne jest pewnym stanem doskonałości społeczeństwa jako całości oraz doskonałości osobowej jej członków²⁰. Jako stan doskonałości polega ono na określonym, aktywnym porządku społecznym, który z jednej strony wyraża się w tym, że w społeczeństwie istnieje określony podział funkcji oraz wzajemnych uprawnień i obowiązków, z drugiej zaś strony wyraża się w tym, że każdy z członków społeczeństwa wykonujący te funkcje, reprezentuje taki poziom doskonałości, iż wypełnia najlepiej swoje zadania społeczne. Z kolei doskonałość osobowa członków społeczeństwa polega na takim stopniu uczestnictwa w dobru każdego z nich, ażeby mógł osiągnąć swe ludzkie cele i zarazem wypełniać swe zadania społeczne jak najlepiej²¹.

III. Podmiot wolności religijnej

Podmiotem wolności sumienia i religii jest człowiek, niezależnie od miejsca pobytu, zamieszkania i przynależności państwowej.²² Uzależnienie tego prawa od przynależności do konkretnego państwa, od posiadanego obywatelstwa, pozostaje w sprzeczności ze współczesnym pojmowaniem tego prawa jako prawa człowieka, a nie obywatela²³.

Wolność sumienia i wyznania przysługuje każdemu człowiekowi bez względu na narodowość, obywatelstwo, rasę, status społeczny, światopogląd, płeć, wiek itp. Każdy więc człowiek ma prawo nie tylko wyznawać, ale także wszechstronnie uzewnętrzniać swe religijne

¹⁸ *Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, red. P. Sarnacki, Warszawa 2005, s. 124.

¹⁹ A.M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres...*, art. cyt., s. 345.

²⁰ H. Skorowski, *Naród i państwo w nauczaniu społecznym Kościoła*, Warszawa 1999/2000, s. 107.

²¹ J. Majka, *Węzłowe problemy katolickiej nauki społecznej*, Warszawa 1990, s. 151 i n.

²² Por. H. Misztal, *Konstytucyjne gwarancje wolności sumienia i religii. Zakres podmiotowy*, [w:] *Prawo wyznaniowe*, red. A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, Warszawa 2006, s. 62 i n.

²³ Por. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2003, s. 32.

przekonania, oczywiście w granicach wyznaczonych przez ustawy, uwzględniające potrzeby ładu i porządku publicznego. Nikt nie powinien go w tym zakresie ograniczać ani też mu przeszkadzać, chyba że sam z praw swoich dobrowolnie rezygnuje w całości lub częściowo, z takich czy innych powodów, czy też ogranicza zewnętrzne manifestacje swych przekonań religijnych, np. w przypadku realizowania przez siebie prawa do milczenia²⁴.

Podmiotem czynnym wolności religijnej jest osoba ludzka jako taka, gdyż każda osoba ma własne sumienie i ponosi odpowiedzialność za własne czyny w zależności od stopnia świadomości. Przez podmioty biernie wolności religijne rozumiemy te podmioty, które mają obowiązek przestrzegać tego prawa, chronić jego nienaruszalności²⁵. W nauce Kościoła katolickiego do podmiotów biernych wolności religijnej zalicza się: „poszczególnych ludzi”, „zbiorowiska społeczne” i „jakąkolwiek władzę ludzką”²⁶.

Do podmiotów wolności sumienia i religii konstytucja zalicza także „rodziców” i „dzieci”. Na trzecim miejscu podmiotami wolności religii są „kościół i inne związki wyznaniowe”, czyli zorganizowane grupy ludzi podzielających takie same przekonania co do wartości religijnych. Są to podmioty zbiorowe (kolektywne)²⁷. Podmiotem uprawnionym w kontekście wolności religii są nie tylko wierzący, ale też agnostycy i ateści²⁸.

Szczególnym podmiotem wolności religijnej są rodzice, którzy mają prawo do wychowania swoich dzieci zgodnie ze swymi przekonaniami religijnymi²⁹, także w zakresie edukacji szkolnej³⁰. Pokreślić należy, że zgodnie z art. 95 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego władza rodzicielska obejmuje także wychowanie dziecka, które winno rodzicom posłuszeństwo³¹. Rodzice mają prawo, ale także obowiązek (według

²⁴ Z. Łyko, *Wolność sumienia i wyznania...*, art. cyt., s. 90.

²⁵ H. Misztal, *Polskie prawo wyznaniowe...*, dz. cyt., s. 48 i n.

²⁶ *Dignitatis humanae*, nr 2.

²⁷ J. Krukowski, *Konstytucyjna ochrona wolności sumienia i religii*, [w:] *Sześć lat Konstytucji Rzeczypospolitej. Doświadczenia i inspiracje*, red. L. Garlicki i A. Szmyt, Warszawa 2003, s. 160.

²⁸ A.M. Abramowicz, *Podmioty prawa do wolności myśli, sumienia i religii w normach prawa międzynarodowego i wspólnotowego*, SPW 2006 nr 9, s. 235.

²⁹ Por. J. Krukowski, *Kościół i Państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 1993, s. 103.

³⁰ H. Misztal, *Gwarancje prawa międzynarodowego i polskiego w zakresie uprawnień rodziców do religijnego wychowania dzieci*, SPW 2000 nr 1, s. 5 i n.

³¹ *Ustawa z dnia 25 lutego 1964 roku – Kodeks rodzinny i opiekuńczy* (Dz.U. Nr 9, poz. 59 z późn. zm.).

wyznawanej przez siebie wiary) od wczesnego dzieciństwa wychowywać religijnie dzieci, zgodnie z własnym światopoglądem religijnym,³² w tym organizowanie życia religijnego w ognisku domowym, wyboru szkół lub innych środków wychowania religijnego³³.

M. Pietrzak zwraca jednak uwagę, że konstytucja przyznając rodzicom uprawnienie do określenia kierunku wychowania religijnego dzieci pomija fakt, że między małżonkami mogą powstawać różnice zdań przy jego realizacji. Nie muszą oni należeć do tego samego wyznania. Jednocześnie przypomina, że w przeszłości rozwiązywano ten problem przyjmując jako kryterium płeć dziecka. O wychowaniu religijnym syna decydował ojciec, natomiast córki – matka³⁴.

W wykonywaniu władzy rodzicielskiej rodzice zobowiązani są podejmować wszelkie działania dla zapewnienia prawidłowego przebiegu procesu wychowawczego, także wbrew woli dzieci, a prawo to może zostać przez państwo ograniczone tylko w razie nadużyć (pozbawienie czy zawieszenie władzy rodzicielskiej, możliwość wydania zarządzeń na podstawie art. 109 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego)³⁵. Rodzice mogą zostać pozbawieni prawa do wychowania swoich dzieci lub ograniczeni w prawach tylko na podstawie wyroku sądowego wydanego na podstawie ustawy (art. 48 ust. 2)³⁶.

Podmiotowość rodziców w dziedzinie wolności religijnej jest zazwyczaj uzasadniana koniecznością decydowania przez nich o zakresie i kierunku korzystania z tych uprawnień przez dzieci³⁷.

Prawo kanoniczne nadaje podmiotowość w zakresie wolności religijnej także rodzinie. Rodzina jako podmiot wolności religijnej występuje w Deklaracji Soboru Watykańskiego II: o wolności religijnej *Dignitatis Humanae* oraz o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum Educationis*. Podmiotowość rodziny w świetle wolności religijnej potwierdził Jan Paweł II w Adhortacji Apostolskiej o zadaniach rodziny w świecie współczesnym *Familiaris consortio* z 1981 roku oraz w

³² Zob. R. Sztuchmiller, *Doktryna Soboru Watykańskiego II o celach małżeństwa i jej recepcja w Kodeksie Prawa Kanonicznego z roku 1983*, Lublin 1993, s. 403; Tenże, *Obowiązki małżeńskie*, Warszawa 1999, s. 203.

³³ Por. H. Skorowski, *Prawo do wolności religijnej*, *Prawa człowieka*, „Ład” 1989 nr 19, s. 5.

³⁴ M. Pietrzak, *Wolność sumienia i wyznania w RP (regulacje prawne i praktyka)*, [w:] *Obywatel – jego wolności i prawa. Zbiór studiów przygotowanych z okazji 10. rocznicy urzędu Rzecznika Praw Obywatelskich*, Warszawa 1997, s. 164.

³⁵ N. Kłaczyńska, *Wolność religijna dzieci*, *GS* 2006 nr 11/12, s. 20.

³⁶ P. Sobczyk, *Wolność sumienia i religii w art. 53 Konstytucji Rzeczypospolitej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, *PK* 2001 nr 3/4, s. 214.

³⁷ Por. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1999, s. 33.

Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku (kanon 226 § 2). W prawie międzynarodowym i polskim systemie prawa rodzina nie jest traktowana jako podmiot wolności religijnej, a występuje jako stan prawny (cywilny).

Kościoły, związki wyznaniowe, stowarzyszenia oraz organizacje o charakterze religijnym bądź filozoficznym od dawna traktowane są jako odrębne podmioty wyposażone w uprawnienie do korzystania z wolności religijnej³⁸. Zabezpieczają one realizację uprawnień indywidualnych swoich członków za pośrednictwem struktur organizacyjno-personalnych tych organizacji³⁹.

Wolność przekonań religijnych jako dobro osobiste służy człowiekowi zawsze, niezależnie od jakichkolwiek zdarzeń. Dobro te jest ściśle powiązane z podmiotem, któremu służy – powstają i wygasają wraz z jego śmiercią. Wyjątkiem od zasady podmiotowości prawa jest przykład osoby poczętej, ale nienarodzonej, zwanej *nasciturusem* (łac. „mający się urodzić”). Uprawnienia takiej osobie nadawane są w prawie rodzinnym (uznanie ojcostwa przed datą urodzin) i spadkowym (powołanie do dziedziczenia pod warunkiem, że dziecko urodzi się żywe). Nie wyklucza to zastosowania tych przepisów analogicznie do każdego innego przypadku, w którym występuje podobny interes dziecka poczętego potrzebujący ochrony i zabezpieczenia⁴⁰. Przykładem tego jest zasądzenie zadośćuczynienia dla dziecka za śmierć ojca z zakładu pracy, która miała miejsce w okresie prenatalnym dziecka⁴¹.

Potwierdzeniem tego jest ustawa o Rzeczniku Praw Dziecka,⁴² która zdefiniowała dziecko jako „każdą istotę ludzką od poczęcia do osiągnięcia pełnoletniości” i nałożyła na Rzecznika obowiązek zapewnienia dzieciom realizacji przysługującym im praw na każdym

³⁸ Zob. T. Jasudowicz, *O uznanie i poszanowanie pozycji i roli religii i Kościoła w jednoczącej się Europie*, [w:] *Polska w Unii Europejskiej. Perspektywy, warunki, szanse i zagrożenia*, red. C. Miek, Toruń 2007, s. 297.

³⁹ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe...*, dz. cyt., s. 33.

⁴⁰ S. Chrempiński, *Czy dziecko poczęte może być uznane za podmiot prawa?*, „Nowe Prawo” 1958 nr 2, s. 83-84; Zob. też A. Cisek, J. Mazurkiewicz, J. Strzebińczyk, *O rozszerzenie ochrony dóbr osobistych dziecka i macierzyństwa prenatalnego*, „Nowe Prawo” 1988 nr 10/11, s. 73-86 oraz A. Cisek, J. Mazurkiewicz, J. Strzebińczyk, *Prawo do godności, prawo do miłości*, „Gazeta Prawnicza” 1987 nr 7, s. 3, 11.

⁴¹ A. Szpunar, *Glosa do orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia 4 kwietnia 1966 roku (II PR 139/66)*, „Orzecznictwo Sądów Powszechnych i Komisji Arbitrażowych” 1966 nr 12, poz. 279 c; A. Wolter, *Glosa do orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia 4 kwietnia 1966 roku (II PR 139/66)*, „Nowe Prawo” 1966 nr 12, s. 1615 i n.

⁴² *Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 roku o Rzeczniku Praw Dziecka* (Dz.U. Nr 6, poz. 69 z późn. zm.).

etapie życia, a więc przed i po urodzeniu⁴³.

Ścisłe związanie dobra z podmiotem ma także dalsze konsekwencje – dobra osobiste nie mogą zostać przeniesione na inne podmioty⁴⁴. Dóbr osobistych nie można bowiem oddzielić od podmiotu, któremu przysługują⁴⁵.

Do podmiotów, którym przysługuje prawo do posiadania i uzewnętrzniania przekonań religijnych zaliczamy także cudzoziemców i bezpaństwowców (apatrydów) przebywających na terytorium RP, którzy korzystają z wolności sumienia i wyznania na równi z obywatelami polskimi. Dotychczasowe ustawodawstwo Polski Ludowej (włącznie z konstytucją PRL) podmiotem tej zasady uczyniło tylko obywatela polskiego⁴⁶.

⁴³ R. Sztuchmiller, *Rodzina i prawo*, [w:] *Godność człowieka i rodziny*, red. W. Nowak i M. Tunkiewicz, Olsztyn 2007, s. 146.

⁴⁴ P. Poglódek, *Majątkowa ochrona dóbr osobistych w Kodeksie Cywilnym*, cz. I, „Monitor Prawniczy” 2004 nr 13, s. 606-607.

⁴⁵ A. Cisek, *Komentarz do art. 23-24 kodeksu cywilnego*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2004, s. 88.

⁴⁶ Z. Mirgos, *O gwarancjach wolności sumienia i wyznania w Polsce w świetle ustawy z dnia 17 maja 1989 roku*, „Zeszyty Naukowe Akademii Służb Wewnętrznych” 1990 nr 60, s. 113.